

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OmuİFD Aralık 2023, 55: 601-626

Ehl-i Hadisin Düşüncelerini Yansıtmaları Açısından İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Kitâbü'l-Menâmât Adlı Eseri

Ibn Abî al-Dunya's Kitab al-Manamat in Terms of
Reflecting the Ideas of Ahl al-Ḥadīth

Öğretim Görevlisi Erol AYDIN¹

¹Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Trabzon
· aydin.erol@hotmail.com · ORCID > 0000 0001 8837 2471

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 28 Ağustos/August 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 12 Aralık/December 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 55 | **Sayfa/Pages:** 601-626

Atıf/Cite as: Aydın, E. "Ehl-i Hadisin Düşüncelerini Yansıtmaları Açısından İbn Ebî'd-Dünyâ'nın Kitâbü'l-Menâmât Adlı Eseri"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 55, Aralık 2023: 601-626.

EHL-İ HADİSİN DÜŞÜNCELERİNİ YANSITMASI AÇISINDAN İBN EBİ'D-DÜNYÂ'NIN KİTÂBÜ'L-MENÂMÂT ADLI ESERİ

ÖZ

Rüyalar subjektif veriler sunduğu için İslamî bir hükümde delil niteliği taşımazlar. Bununla birlikte rüyalar, yaşanan toplumun inancı, düşünme biçimi, tartışma konuları, beklentileri gibi unsurları yansıtabilme özelliklerinden dolayı araştırmacılara kıymetli veriler sunabilirler. İbn Ebi'd-Dünyâ'nın *Kitâbü'l-Menâmât* adlı eserine bu açıdan yaklaşıldığında müellifin mensubu olduğu ilmî geleneğin düşünce yapısı hakkında fikirler veren çok sayıda rüyanın kaydedildiği görülür. Eserde rüyaların zikredilmeye değer bulunarak senedli rivayet edilmesi, söz konusu malzemenin nesilden nesile ilim meclislerinde müzakere edilerek ve ilmî tenkit süzgecinden geçirilerek günümüze intikal ettiğini, dolayısıyla ehl-i hadisin fikriyatıyla uyumlu mesajlar içerdiğini söyleme imkanını bizlere verir. Bu çalışmada eserdeki rüyaların bu özelliğine istinâden rüya içerikli rivayetlere yansıyan ehl-i hadisin düşüncelerini ortaya koymak ve değerlendirmek amaçlanmaktadır. Ayrıca bu araştırma sayesinde, eseri sadece bir zühd ve ahlak kitabı olarak gören yaklaşımın yanlışlığının görüleceği ve rüya muhtevalı eserlerin yansıtıkları düşünceler açısından kıymetlerinin daha da belirginleşeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbn Ebi'd-Dünyâ, Ehl-i hadis, Rüya, Kitâbü'l-Menâmât.

IBN ABĪ AL-DUNYĀ'S KĪTĀB AL-MANĀMĀT IN TERMS OF REFLECTING THE IDEAS OF AHL AL-ĤADĪTH

ABSTRACT

Dreams are not considered as evidence in Islamic decision making since they are subjective but they can be valuable inputs for researchers due to their ability to reflect beliefs, norms, way of thinking, arguments and expectations of a certain society. In this way, Ibn Abī al-Dunyā's *Kitāb al-Manāmāt* includes many dreams giving ideas about the mentality of the author's scientific tradition. The fact that dreams are narrated with documents in this book gives us the opportunity to conclude that those dreams passed through the filters of scholars in scientific assemblies from generation to generation and its messages are compatible with the ideas of ahl al-ḥadīth. This research aims at revealing and evaluating the thoughts of ahl al-ḥadīth reflected in the narrations on dreams of *Kitāb al-Manāmāt*. Moreover, this research might show that labeling *Kitāb al-Manāmāt* as just a morality and

piety paper isn't true and such books can be more valuable in reflecting thoughts of certain scholars.

Keywords: Ḥadīth, Ibn Abī al-Dunyā, Ahl al-Ḥadīth, Dream, Kitāb al-Manāmāt.

GİRİŞ

Rüya, sözlükte “uykuda görülen şey, düş” anlamına gelmektedir.^[1] Psikolojideki Çağdaş Rüya Görme Kuramı ise rüyayı, uyanırken odaklanılmış düşüncelerden hayal kurmaya uzanan zihinsel işleyişin bir biçimi olarak tanımlar ve görenin duyguları tarafından rüyanın yönlendirildiğini savunur.^[2] Zihindeki bir tasavvur olan rüya, ferdin düşünce dünyası ile sınırlı olması nedeniyle bilgi değeri açısından subjektif bir mahiyet arz eder. Rüyanın kişiselliği kadar yorumların da kişiselliği onun genel geçer bir bilgi olmasını imkânsız hale getirir. Ayrıca rüyanın sağladığı verilerin muğlak, karmaşık ve kontrol edilemez oluşu İslam âlimlerinin bu verileri delil olarak kullanmada temkinli davranmasına yol açmıştır.^[3] Nitekim Hz. Peygamber’i rüyada görmenin mahiyeti, rüya yoluyla hadis nakli, tashîhi, ravilerin cerh ve ta’dîli konuları ilim ehline gündeme gelmiş, fakat rüyalara dayalı olarak bu tür ilmî faaliyetler kabule şayan görülmemiştir. Beyhakî’nin (öl. 458/1066) eserlerinde naklettiği rüya muhtevalı rivayetleri inceleyen Enbiya Yıldırım’ın, hadisçilerin bunları bir konuyu temellendirmede delil olarak kullanmayıp temel delillere destek amacıyla tali bir unsur olarak serdettikleri ve rüya muhtevalı nakillerin çoğunlukla konu sonlarına serpiştirildiği şeklindeki tespiti de bu durumu desteklemektedir.^[4] Bununla beraber Kur’an’da gerek Peygamber rüyalarına, gerekse Hz. Yusuf’un tabir ettiği başkalarının rüyalarına yer verilmesi,^[5] Hz. Peygamber’in rüyaları mübeşşirât olarak isimlendirmesi^[6] ve salih rüyaları nübüvvetin 46 cüz’ünden biri olarak addetmesi,^[7] ayrıca ashâbın rüyalarını an-

[1] Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdir, 1414/1993), “rey”, 14/297; *Güncel Türkçe Sözlük*, “Rüya” (Erişim 24 Eylül 2023).

[2] Ernest Hartmann, *The Nature and Functions of Dreaming*, (New York: Oxford University Press, 2011), 5.

[3] Cağfer Karadaş, “Rüyanın Mâhiyeti Bilgi ve Hüküm Değeri”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/1 (2017), 60-61.

[4] Enbiya Yıldırım, “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 185-186.

[5] bk. Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007) el-Enfâl 8/43; Yûsuf 12/4-6, 100-101; es-Sâffât 37/102-106; el-Fetih 48/27.

[6] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru l-hyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1412/1991), “Salât”, 207 (1/348); Süleyman b. Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Dâru'r-Risâle-ti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Salât”, 153 (No. 868); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *el-Müctebâ min'es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986), “Tatbîk”, 8 (No. 1045).

[7] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühreir b. Nasr

latmasını teşvik ederek görülen rüyaları tabir etmesi^[8] ile ilk ezanın rüya yoluyla tayini olayı^[9] Müslümanlar'ın, genel geçerliliği olmasa da, bilgi kaynağı olarak rüyalara önem atfetmelerine zemin teşkil etmiştir.

Tarih, tabakât, ricâl, âdâb ve menâkıb türü kitaplarda rüyalara geniş yer verilmesi, ilim ehlinin rivâyet malzemesine dönüşen rüyaları kıymetli bir veri olarak gördüklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Batılı araştırmacıların da dikkatinden kaçmayan bu durum, onları rüyalar konusuna eğilmeye sevk etmiştir. Yaptıkları incelemeler neticesinde rüyaların da hadisler gibi toplumsal bir ihtiyaca cevap vermek için kurgulandığını iddia eden müsteşrikler, İslam toplumunu ve hadis literatürünü yeterince tanımayıp yanlış yorumlar yaptıkları için Halit Özkan'ın tenkidine maruz kalmışlardır.^[10]

Öte yandan rüyaların Müslüman bir ferdin yaşadığı toplumun inancı, düşünme biçimi, tartışma konuları, beklentileri gibi unsurları yansıtabilme özelliği de bulunmaktadır. Bu duruma değinen Nevzat Tartı, kaynaklarda nakledilen rüyaların bireysel ve öznel bir tecrübe olmaktan çıkıp sonraki nesiller için önemli bir bilgi kaynağına dönüştüğüne dikkat çeker.^[11] Bu yaklaşım rüyalar üzerinde düşünce eksenli bir çalışmanın önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada ise, rüyaların toplumsal düşünceyi yansıtabilme imkanından hareketle, hicri üçüncü asrın velût bir hadis âlimi olan İbn Ebi'd-Dünyâ'nın *Kitâbü'l-Menâmât* isimli eserindeki rüyalarda zikredilen ehl-i hadisin fikirlerinin tespiti ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmamızdan önce eseri bu yönden ele alan başka bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan çalışmanın rüya muhtevalı eserleri farklı yönleriyle anlamaya ve değerlendirmeye katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Eserin ehl-i hadisin düşüncelerini ne derece yansıttığı üzerinde de durulmalıdır. *Kitâbü'l-Menâmât*'taki nakiller, müellifin mensubu olduğu ilmî geleneğin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmuş rüyalardan müteşekkil olup sahâbe, tâbiûn ve ehl-i hadisin temsilcileri kabul edebileceğimiz zahit ve muhaddislere ait ya da onlarla ilgilidir. Nakillerin senedli rivayet edilmesi, rüyaların nesilden nesile ilim meclislerinde âlimlerin süzgecinden geçerek günümüze geldiğini gösterir. Sadık, şeytanî

(Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Ta'bir", 4 (No. 6987); Müslim, "Rü'ya", 6 (4/1773).

[8] Buhârî, "Ta'bir", 48 (No. 7047); Müslim, "Rü'yâ", 17 (4/1777-1778).

[9] Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014), "Ezân", 1 (No. 706); Ebû Dâvûd, "Salât", 29 (No. 509); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Şirketü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Halebî, 1395/1975), "Salât", 28 (No. 194).

[10] Halit Özkan, "Bir Muhaddis-Süfinin Rüyaları: İbn Ebi Cemre ve el-Merâi'l-Hisan", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2011), 41.

[11] Nevzat Tartı, "Rüya Kültürü ve Hadisçi Karizması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 18.

ve günlük yaşamın etkisiyle görülenler şeklindeki klasik rüya tasnifi göz önünde bulundurulduğunda, rüyaları eserine almasından hareketle müellifin bunları sadık olarak nitelediği ve hakikatin yansması olarak gördüğü söylenebilir.^[12]

Rüya muhtevalı rivayetlere temas etmeden önce İbn Ebi'd-Dünyâ'nın hayatını ele almak gerekir.

1. İBN EBİ'D-DÜNYÂ

Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdadî olarak isimlendirilen müellifin, İbn Ebi'd-Dünyâ olarak tanınmasının sebebine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.^[13] Benî Ümeyye'nin mevlâsı olduğu için Kureşî nisbesiyle anılan İbn Ebi'd-Dünyâ, 208/823 yılında Bağdat'ta doğmuştur.^[14] Aslen Kûfeli olduğu da söylenmiştir.^[15] Erken yaşlarda ilme yönelmesinde babasının muhaddis olmasının büyük etkisi olduğu düşünülmektedir.^[16] Hocaları arasında Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî, Ahmed b. Menî', Ali b. Ca'd, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Hayseme Zühayr b. Harb, Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm, Muhammed b. Sa'd ve Zübeyr b. Bekkâr gibi dönemin meşhur âlimleri bulunmaktadır. Aralarında İbn Ebi Hâtim ve İbn Mâce gibi âlimlerin de bulunduğu pek çok talebesinin kendisinden rivayette bulunduğu nakledilir.^[17]

Zahit bir muhaddis olmanın yanı sıra Hanbelî fakihî, hatip ve eğitimci olma özellikleriyle de ön plana çıkan İbn Ebi'd-Dünyâ'nın birçok halife çocuğunun eğitimini üstlenmesi, idarecilerle yakın ilişki içinde olduğunu gösterdiği kadar eğitimciliğinin devletin en üst kademesinde de takdir edildiğine işaret etmektedir.^[18] Hakkında söylenen, bulunduğu mecliste aynı zamanda hem güldürüp hem de ağlattığına dair ifadeler, onun oldukça yüksek bir hitabet yeteneğine sahip olduğunu gösterir.^[19]

[12] Klasik rüya tasnifi ile ilgili hadisler için bk. Müslim, "Rü'ya", 6 (4/1773); İbn Mâce, "Ta'bîrür-Rü'yâ", 3 (No. 3906); Ebû Dâvûd, "Rü'ya", 96 (No. 4933); Tirmizî, "Rü'yâ", 7 (No. 2280).

[13] İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebi'd-Dünyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/457.

[14] Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî Hatib, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1422/2001), 11/293; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1382/1962), 10/372; Cemâluddîn Yusuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 16/78.

[15] Muhammed b. Ömer Ebû Mûsâ el-Medînî, "Zikru İbni Ebi'd-Dünyâ vemâ vakaa âliyen min hadisih", *Mecmuatu eczâin hadisîyye* (Cidde - Beyrut: Dâru'l-Harrâz - Dâru İbn Hazm, 1422/2001), 349.

[16] Necm Abdurrahman Halef, "Dirâse", *Kitâbü's-samt ve âdâbü'l-lisân* (Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1406/1986), 24.

[17] Hoca ve talebeleri için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/72-76.

[18] Hatib, *Târîhu Bağdâd*, 11/293; Sem'ânî, *Ensâb*, 10/373; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/72.

[19] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 2003), 6/768; Ayrıca bu konuyla ilgili

İbn Ebi'd-Dünyâ'nın kişiliğinin ve ilmî çalışmalarının şekillenmesinde zühd rivayetlerinin mütehasısı kabul edilen hocası Muhammed b. Hüseyin el-Bercülânî'nin (öl. 238/853) rolü büyüktür.^[20] Hatta kitaplarını Bercülânî'nin kitaplarına dayanarak te'lif ettiği bile düşünülmektedir. *Ruhbân* isimli kitabı gibi nice eserinde sadece hocası Bercülânî'den rivayette bulunması bunun delili olarak kabul edilmiştir.^[21] Sikâ bir hadis hafızı olan Affân b. Müslim yerine Bercülânî'den rivayette bulunmayı tercih ettiğine dair nakiller de hocasının onun üzerindeki tesirini gösterir.^[22] Birçoğu günümüze ulaşmamış 300'e yakın eseri bulunduğu zikredilen İbn Ebi'd-Dünyâ'nın eserlerinin çoğunun zühd ve edebe dair olması, yaptığı bu ilmî tercihin bir neticesi olarak görülebilir.^[23] Hatîb Bağdadî'nin (öl. 463/1071) hadis usulünde ve Zehebî'nin de (öl. 748/1348) biyografi alanında elde ettikleri başarının aynısını, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın zühd ve edeb konularının tüm alt başlıklarını tek tek ele almak suretiyle elde ettiği söylenmektedir. Ayrıca onun eserleri zühd ve ahlak alanında sonraki eserlerin başvuru kaynağı olmuştur.^[24]

Mizzî (öl. 742/1341), İbn Hacer (öl. 852/1449), Sehavî (öl. 902/1497) ve Sü-yûtî'nin (öl. 911/1505) hadis hafızı olarak bahsettiği İbn Ebi'd-Dünyâ hakkında İbnü'l-Cevzi (öl. 597/1201) "sika sadûk" derken Ebu Hâtim er-Razî (öl. 277/890), Sâlih Cezere (öl. 293/906) ve Zehebî onu "sadûk" olarak nitelendirmektedir.^[25]

281/894 yılında Bağdat'ta vefat eden İbn Ebi'd-Dünyâ, Bağdat'ta Dicle nehri-nin batısında yer alan Şunîziyye mezarlığına defnedilmiştir.^[26]

rivayet edilen bir olay için bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/293; Ebû Mûsâ el-Medîni, "Zikru İbni Ebi'd-Dünyâ", 350.

[20] Nitekim Ahmed b. Hanbel gibi büyük bir âlimin bile, kendisine zühd hadislerinden birşeyler sorulduğunda soran kişiyi Bercülânî'ye yönlendirdiği nakledilir. bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata ve Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 11/263; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 11/112.

[21] Ebû Mûsâ el-Medîni, "Zikru İbni Ebi'd-Dünyâ", 356.

[22] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/294; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/77; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. Muhibuddin el-Hâtîb (Haydarabad: Dâru'l-Maari-fî'n-Nizâmiyye, 1325/1907), 6/13.

[23] Eserlerin listesi için bk. Hatiboğlu, "İbn Ebü'd-Dünyâ", 19/458-461.

[24] Muhammed Halef Selâme, *Takrîbu Kitâbi't-tevazû ve'l-humûl li İbn Ebi'd-Dünyâ*, (DOC: Mektebetü Nur, 2019), 1.

[25] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/293; Sem'ânî, *Ensâb*, 10/373; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 12/342; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/72; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1988), 2/181; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Halep: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986), 321; Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1/237; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 298.

[26] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 11/294; Sem'ânî, *Ensâb*, 10/374; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 12/342.

2. KİTÂBÜ'L-MENÂMÂT'A DAİR

Eser, “Kitâbü'l-Menâmât” ismiyle marûf olup pek çok kaynakta bu isimle kendisine atıfta bulunulmaktadır.^[27] Bununla birlikte eserin Mısır'daki bir yazma nüshasında kitap adının “Kitâbu'l-Menâm” olarak geçmesi, ayrıca İbn Ebî Ya'la'nın da (öl. 526/1131) eseri “Kitâbü'l-Menâm” ismiyle zikretmesi eser için Kitâbü'l-Menâm isminin de kullanıldığını gösterir.^[28] Kitap sekizi sarahâten üçü hükmen merfû, on yedisi mevkûf ve kalanı da maktû olmak üzere biri hariç tamamı senedli 344 rivayetten oluşmaktadır. Bu rivayetlerin de yaklaşık 320'si rüyalardan müteşekkildir.^[29] İtikâdî mevzulara taalluk eden on bir merfû hadisin sadece ikisi sıhhat şartlarını haizdir.^[30] Eserde nakledilen senedli maktû rüya malzemelerinin çokluğu, rüya naklinin ilim meclislerindeki yeri ve önemini göstermektedir.

Kitap, dirilerin amellerinin ölümlere arz edileceği ile ilgili bir kısmı hükmen merfu' nitelikli beş hadisle başlar. Rivâyetlerde ölenlerin geri kalan yakınlarının iyi amelleriyle sevinip kötü amelleriyle üzüldüğü belirtilir.^[31] Bu rivayetleri, ölümlerin defnedilip telkin verilinceye kadarki süreçte cereyan eden konuşmaları ve yıkama, tekfin, taşıma gibi işlemleri duyup gördüğüne dair nakiller takip eder.^[32] Bunun ardından ölümlerin birbirlerini tanıdıkları ve ölen kimseyi daha önce ölmüş yakın akrabasının karşıladığı ile ilgili nakiller gelir.^[33] Kabirde bulunan ölümlerin ruhen birbirleriyle buluşup her Cuma sabahı dünyadan haberler almaları, rüyalar yoluyla anlatılan mevzulardandır.^[34]

Eserde evlatların ebeveynleri ile ilgili görevleri üzerinde de durulur. Hayırlı amellerin ebeveynleri sevindirmesi, kötü amellerin ise üzüp utandırması, son nefeste ebeveynlere kelime-i tevhidi telkin etmek ve ölümlerinden sonra kabirlerini

[27] Örnekler için bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009), 2/185.; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye İbn Kayyim, *er-Rûh fî'l-keîlâm 'alâ ervâhi'l-emvât ve'l-ahyâ bî'd-delâil mine'l-kitâb ve's-sünne* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1395/1975), 189; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb Hanbelî, *Ehvalü'l-kubûr ve ahvâlu ehlihâ ile'n-nüşûr*, thk. Âtîf Sâbir Şâhîn (Mansûre: Dâru'l-Ğaddî'l-Cedîd, 1426/2005), 90; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Şerhu's-sudûr bi şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, thk. Abdülmecîd Ta'me el-Halebî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996), 193, 228, 258, 268, 270; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 2/1464.

[28] bk. Leah Kinberg, “Introduction”, *Mortality in The Guise of Dreams: A Critical Edition of Kitâb Al-Manam with Introduction* (Leiden: E.J. Brill, 1994), 14; Ebü'l-Hüseyn Muhammed İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/193.

[29] Rivayetlerin sayımında esas alınan baskı: Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Menâmât*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1413/1993).

[30] bk. İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 88 (No. 162), 142 (No. 311).

[31] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 6-9 (No. 1-5).

[32] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 10-17 (No. 6-13).

[33] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 17-19 (No. 15-16).

[34] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 47-48 (No. 58).

ziyaret etmek gibi yakın akrabaların vazifeleri rüyalar aracılığıyla nakledilir.^[35] Ayrıca evlatların yaptıkları hayırlı amellerinin sevabına, dua ederlerse, anne babalarını da ortak edebilecekleri rüyalar yoluyla ele alınmaktadır.^[36]

Müellifin kitabında yer verdiği rivayetlerin çoğu, vefatlarından sonra rüyada görülmüş tabîin ve etbau't-tâbiînden meşhur zahit ve muhaddislerin öte alemde karşılaştıkları durumları ve eriştikleri uhrevî makamda etkili olan unsurları anlattıkları rüyalardan oluşmaktadır. Nakillere göre bu zâtları huzura kavuşturan ve yüce makamlara eriştiren amellerin başında ihlaslı olmak, Kur'an okumak, Allah'ı zikretmek ve zikir meclislerinde bulunmak, Cuma namazı gibi farz bir namazın yanı sıra gece nafilâ namaz kılmak, hüzünlenip göz yaşları dökmek, Allah'a karşı hüsnüzan besleyip istiğfar etmek gibi salih ameller gelmektedir. Buna mukabil nakledilen bazı rüyalarda şirk, sabırsızlık, şükürsüzlük, kötülük hususunda parmakla gösterilecek kadar ileri gitmek, lüks içinde bir yaşam sürmek, bidatte aşırı gitmek, gybet, sıla-i rahimi ihmal etmek ve içki içmek gibi tutum ve davranışlardan mutlak suretle uzak durulması öğütlenmektedir.^[37] Bazı rüyalarda ise hesabın uzun ve çetin oluşuna değinilir.^[38] Bir rüyada Hz. Ömer gibi bir sahabînin dahi uzun ve zorlu bir hesaptan sonra ancak rahata kavuştuğunun vurgulanması dikkat çekicidir.^[39]

Ayrıca müellif eserinde rüyalarda öğretilen çok sayıda dua ve şiire yer vermektedir.^[40] Dualar dünyada afiyet, ahirette ise büyük mükafat ve cehennemden kurtuluş için bazı salih kimselere rüyalar vasıtasıyla öğretilmiştir. Rüyalarda nakledilen şiirlerde ise, ölümü ve hesabı daima akılda tutmanın gerekliliğine temas edilir; ahiretteki nimetlerin güzelliği tasvir edilerek insanların zühde ve ibadetlere teşviki hedeflenir.

Öte yandan *Kitâbü'l-Menâmât*'ta rivayetlerin aktarımında belirli bir sıranın takip edilmeyişi göze çarpar. Aynı konu ya da kişilerle ilgili rüyalar art arda gelebildiği gibi dağınık bir şekilde de okuyucunun karşısına çıkabilmektedir. Bu bağlamda "Rüyada Öğretilen Dualar" bab başlığı altında sadece sekiz rivayete yer verilmiş fakat aynı konudaki 13 rivayet eserin değişik yerlerinde zikredilmiştir.^[41] Bu haliyle eser sistematik bir görünüm arz etmez.

[35] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 20-22 (No. 17-20).

[36] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 135 (No. 298).

[37] Rivayetler için bk. İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 23-150.

[38] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 23-115 (No. 22, 27, 30, 53, 63, 75, 159, 238).

[39] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 23-24 (No. 22).

[40] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 78-150.

[41] Bahse konu örnekler için bk. 135-143, 170, 181-183, 288-289, 300-301, 329, 334, 340-341, 343 nolu rivayetler İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 77-150; Kitabın düzeni ile ilgili detaylı bir tahlil için bk. Kinberg, "Introduction", 16-18.

3. BİR DEĞERLENDİRMEİN TENKİDİ

1994 yılında *Kitâbü'l-Menâmât*'ın neşrini gerçekleştiren Leah Kinberg, hazırladığı 50 sayfalık girişte eserin nüshaları hakkında bilgi vermeden önce kitap hakkındaki mülahazalarını sunmaktadır. Bu bölümde Kinberg, ölü ile yaşayan arasındaki ilişkiyi ele alan ilk 16 hadisin eserin genel amacını yansıttığını ifade eder. Ona göre eserin genel amacı dünyada yaşayanları öte dünyadan gelen ahlaki tavsiyelerle eğitmektir.^[42]

Kinberg'e göre *Kitâbü'l-Menâmât*'ta rüyalar, yaşayanlar ile ölüler arasında bağlantı sağlayan bir vasıttır. Bu sayede ölüler yaşayan dindarlara ulaşip sonraki ikametgâhlarında rahat etmeleri için nasıl davranmaları gerektiğine dair ahlaki tavsiyelerde bulunabilirler. Yaşayanlar da ölülerin tecrübelerinden dersler çıkarıp iki alem arasındaki ilişkiyi daha iyi idrak edebilirler. Ölüler, bu dünyada yapılan amellere değer atfederler fakat bu amelleri yapmaktan acizdirler. Hayattakiler ise amelleri yapabilecek bir istidata sahip olmalarına rağmen bunun kıymetinin idrakinde değıldirler. Böylece hayattakiler ölülerin bilgi ve tecrübelerinden istifade etmiş olur. Aynı zamanda, ölülerin hayattayken yapamayacakları işleri de yaparak, öbür dünyada çektikleri acıları dindirmelerine yardımcı olurlar. Bu algı eserdeki çeşitli rüyalar boyunca iletilir.^[43] Ona göre İbn Ebi'd-Dünya, rüyaların sunduğu tasvirleri ahlaki bir öğüt için başvuru kaynağı olarak zikreder. Salih bir kimsenin mükâfatlandırılması nakledilirken mükâfatın verilme sebebi olarak salih amellerle dolu bir hayat tarzını takip etmenin gerekliliğı vurgulanır. Kinberg, *Kitâbü'l-Menâmât*'taki rüyaların eğitici bir vasıta işlevi gördüğünü ve bu bakımdan eserin klasik İslâmî literatürdeki ahlaki öğütler ihtiva eden eserlerle benzerlik arz ettiğini savunur.^[44]

Eserin edebî biçiminin -rüyalar dışında- müellifin öteki dünya ile ilgili diğer eserlerinden bir farkı olmadığını söyleyen Kinberg'e göre müellifin bütün eserleri, ahlaki rehberlik için yaygın eskatolojik malzemeyi kullanır. Ona göre *Kitâbü'l-Menâmât* yeni başlayan bir rüya edebiyatının işareti olarak görülmemelidir. İbn Ebi'd-Dünya'nın rüya anlatımlarını serdetmedeki amacı pratik ahlakı (zühd) örneklendirmek ve bu yolla dindar bir Mü'minin benimseyip takip edeceği bir değerler sistemi sunmaktır. Bu nedenle eser, zühd olarak bilinen yaygın eğitici İslâmî literatürün bir parçası olarak ele alınmalı ve rüya kitabı kisvesi altında bir zühd eseri olarak sınıflandırılmalıdır.^[45]

[42] Kinberg, "Introduction", 11.

[43] Kinberg, "Introduction", 19.

[44] Kinberg, "Introduction", 20.

[45] Kinberg, "Introduction", 33.

Aslında Kinberg, *Kitâbü'l-Menâmât*'ı bir ahlak kitabı olarak vasfederek yeni bir şey ortaya koymamıştır. Zira dinî olanın ahlaki olanla sıkı irtibatı, bilinen bir husustur. İbn Ebi'd-Dünyâ'nın zühd çalışmalarına yoğunlaşmış bir eğitimci olması, Kinberg'i böyle bir sonuca ulaştırmış olabilir. Ancak Kinberg'in eserin eskatolojik malzemelerle ahlak eğitimi vermek için yazıldığına dair fikirleri sorgulanmalıdır. İbn Ebi'd-Dünyâ'nın kendisinden önceki eserlerden derlediği malumatı tertipten yoksun bir şekilde sunarak nasıl bir ahlak eğitimi vermek istediği sorusuna cevap bulmak zordur. Giriş mahiyetindeki rüya muhtevalı olmayan nakiller dışında eser titiz bir tertipten yoksundur ve okuyucuya nakillerin gelişigüzel tasnif edildiği izlenimi verir. Müellifin amacını belirlemede belki de en önemli katkıyı sağlayacak olan bab başlıklarının az sayıda olması ve muhtevayı kapsamaktan uzak oluşu, müellifin esere son şeklini vermediği fikrini akla getirir.

Öte yandan Kinberg'in yaptığı çalışmaya “*Rüyalar Kisvesinde Ahlak*” (*Morality in The Guise of Dreams*) ismini koyarak eseri sadece zühd ve ahlak boyutuna indirgemesi, eserin kıymetine gölge düşürmektedir. Nitekim kendisi de *Kitâbü'l-Menâmât*'ı eskatolojik halk öyküleri külliyyatını oluşturan risaleler zincirinin bir halkası olarak takdim etmenin, eserdeki rüya malzemesinin bir tür olarak önemini azaltacağını söyler. Bununla birlikte bu tasnif sayesinde rüya malzemesinin rehberlik aracı olarak statüsünün güçleneceğini düşünür.^[46]

Kitâbü'l-Menâmât'tan en çok alıntı yapan kitapların isimlerine bile bakıldığında, eserin hangi yönüyle ilgilenildiği rahatlıkla anlaşılırken, eseri zühd ve ahlak eğitimine hasretmek makul değildir. Nitekim eserden sıklıkla iktibaslar yapan İbn Receb el-Hanbelî'nin (öl. 795/1393) *Ehvâlü'l-kubûr* isimli eserinde “Ölülerin Kendisini Ziyaret Edip Selam Vereni Tanıması” başlığı altında *Kitâbü'l-Menâmât*'taki rüyaları zikretmesinin ahlakla bir ilgisinin olmadığı aşikârdır.^[47] Aynı şekilde İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin (öl. 751/1350) *er-Rûh fi'l-Kelâm* isimli eserinde “Ölülerin Ruhları Birbirleriyle Görüşüp Ziyaretleşerek Konuşur mu, Yoksa Konuşmaz mı?” başlığı altında söz konusu rüyalara yer vermesini de zühd ve ahlakla bağdaştırmak mümkün değildir.^[48]

Netice olarak *Kitâbü'l-Menâmât*'ın, zühd ve ahlak eğitimine katkısı aşikâr olmakla birlikte, eserin ilk üç asırda ehl-i hadisin itikâdî, siyâsî, ilmî, sosyal ve kültürel düşüncelerini yansıtan bir rüya derlemesi olarak kabul edilmesinin daha kapsayıcı bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz.

[46] Kinberg, “Introduction”, 32.

[47] İbn Receb Hanbelî, *Ehvalü'l-kubûr*, 87-88.

[48] İbn Kayyim, *er-Rûh*, 18-19.

4. KİTÂBÜ'L-MENÂMÂT'TA EHL-İ HADİSİN DÜŞÜNCELERİNİ YANSITAN RÜYALAR

“Kitâbü'l-Menâmât'a Dair” başlığı altında eserde nakledilen bazı itikâdî düşüncelerden bahsedilmişti. İtikâdî düşüncelerin dışında rüya muhtevalı rivayetlerde ilmî, siyasî, sosyal ve kültürel pek çok veriyi görmek mümkündür. Söz gelimi, verdiği sözden dolayı kocası öldükten sonra evlenmeyi düşünmeyen bir kadının mahalle baskısı nedeniyle yeni bir evliliğe karar vermesi, rüya muhtevalı bir rivayette işlenerek sosyal ve kültürel ortam hakkında bilgi verilmektedir. Kadın, sözünü tutmadığını hatırlatan bir rüya nedeniyle para karşılığında yeni eşinden boşanmak durumunda kalmıştır.^[49]

Kitâbü'l-Menâmât'taki ehl-i hadisin düşüncelerini yansıtan rüyaları, ehl-i rey karşıtlığı, ehl-i bid'at hassasiyeti, ilim ve yönetim anlayışı, fitne dönemine ve sahâbeye bakış başlıkları altında ele almak mümkündür.

4.1. Ehl-i Rey Karşıtlığı

Başlangıçta ehl-i hadis kavramıyla, öğrenci ya da hoca olarak hadis eğitimiyle uğraşan, râvilerin hallerine vâkıf ve hadise dair tüm konularda söz sahibi bir zümre (muhaddisler) kastedilirken, terimin zamanla “hadise göre amel etmeye çalışan kimse” anlamını kazandığı anlaşılmaktadır. Hadisle amel etmek için ise belirli usüller tespit edilince ehl-i sünnet içinde diğer zümrelerden naslara yaklaşımıyla ayrılan ve diğer bir ismi “ashâbu'l-hadis” olan ehl-i hadis ön plana çıkmış ve ehl-i rey karşısında kendini konumlandırmıştır. Bu bakımdan ehl-i hadisin en belirgin özelliği hadisleri elden geldiği kadar yorumsuz ve kıyasa başvurmadan tatbik etmek, aklî ilimlerden ziyade naklî ilimlere yönelmek şeklinde ifade edilmektedir.^[50] Zira kesin bilgi ifade eden ilim, re'y değil, Kur'ân ve sünnettir. Zanna dayanan re'y, hevâya uymakla eş değer kabul edilmekte, bu husus da ihtilafa zemin teşkil etmektedir.^[51]

Ehl-i rey akli ön planda tutarak nazar ve istidlal metodunu kullanırken, ehl-i hadis fikhî dinî metinlere dayalı olarak binâ etmekte, bunun mümkün olmadığı durumlarda sahâbe ve tabiîn sözlerine başvurmaktadır. Tarafların bu farklı metot ve bakış açıları iki ekol arasında polemikler yaşanmasına sebep olmuştur.^[52] Bahse konu polemiklerde Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ehl-i hadisin hedeflerinden biri olmuş, kendisine pek çok tenkit yapılmış ve bu tenkitlere karşı yazılan reddiyeler

[49] İbn Ebî'd-Dünya, *Menâmât*, 113 (No. 235).

[50] Abdullah Aydın, “Ehl-i Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/507.

[51] Kadir Gürler, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı* (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 207.

[52] Uğur Erman, “Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dil İlimine, Dönemin Te'lîfâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansıması (Hicrî III. Asır)”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/18 (2017), 993.

İslam literatüründeki yerini almıştır.^[53] Ehl-i hadis ile ehl-i rey arasındaki ihtilaflar farklı bir boyutuyla *Kitâbü'l-Menâmât*'a da yansımış ve eserdeki bir rivayette bu iki grubun birer temsilcisi kabul edilen Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ile Ebû Hanîfe ahiretteki durumları açısından karşılaştırılmıştır. Rivayete göre Hafs b. Gıyâs'ın babası rüyasında gördüğü Ebû Hanîfe'ye durumunu sormuş; o da, kendisinin bir hayır bulamadığını, ama “sizin arkadaşınız” diye nitelediği Süfyân es-Sevrî'nin hayra kavuştuğunu söylemiştir.^[54] Rüyaya göre iki grup arasındaki çekişmenin galibi ehl-i hadistir. Ehl-i hadis mensuplarının Ebû Hanîfe'yi tenkit ettiği pek çok rivayetin yanı sıra sadece Süfyân es-Sevrî'den nakledilen 28 tenkit içerikli rivayetin Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in (öl. 290/903) *Kitabü's-Sünne*'sinde mevcut oluşu, rüyada telmihte bulunulan çekişmenin büyüklüğünü göstermeye yeterlidir.^[55] Ayrıca ehl-i hadisten Fudayl b. İyaz ve Abdullah b. Mübarek'in Süfyân es-Sevrî ve Ebû Hanîfe arasında kıyaslama yapmaları da, rüyada temas edilen kıyaslamamanın gerçek hayatta bir karşılığının olduğunu göstermektedir.^[56] Bu rivayetin dışında *Kitâbü'l-Menâmât*'ta Ebû Hanîfe'nin “Huzeyfe b. el-Yemân'ı din konusunda cimri buldum.” diyecek kadar sahabeye tepeden bakan biri olarak vasfedildiği bir rüya daha bulunurken,^[57] Süfyân es-Sevrî'nin “sünnet üzere ölüp kurtuluşa eren” ve “Emîrül-Mü'minîn” olarak nitelenip ahirette ulaştığı makamların ve nimetlerin anlatıldığı 10 rüyaya yer verilmesi ehl-i hadisin bu iki âlime bakışını yansıtmaktadır.^[58]

Şu kadarı var ki ehl-i hadisin, ehl-i reyin öncüsü kabul edilen Ebû Hanîfe'ye bakışı ile onun hoca ve talebelerine bakışı aynı minvalde değildir. Nitekim, ehl-i hadisten bir âlim olarak İbn Ebî Şeybe *el-Musannef*'te Ebû Hanîfe'nin görüş ve fetvalarını tenkit için müstakil bir bölüm tahsis ederken onun ilim silsilesinde önemli yeri olan hocası Hammâd b. Ebî Süleymân (öl. 120/738) ve Hammâd'ın hocası İbrahim en-Nehaî'nin (öl. 96/714) onlarca görüş ve fetvasına eserinde yer vermektedir.^[59] Bu bakımdan *Kitâbü'l-Menâmât*'ta İbrahim en-Nehaî'nin cennette

[53] Literatür için bk. Ali Bardakoğlu, “Ebû Hanîfe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

[54] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 133-134 (No. 294).

[55] Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ahmed, *Kitabü's-Sünne*, thk. Saïd b. Sâlih el-Kahtânî (Demmâm: Dâru İbnî'l-Kayyim, 1406/1986), 1/192-199 (No. 264-291).

[56] Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1394/1974), 6/358.

[57] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 117-118 (No. 247); Ayrıca Abdullah b. Ahmed b. Hanbel de Ebû Hanîfe'yi eleştirmek için rivayeti eserinde zikretmiştir. bk. Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, 1/206 (No. 317).

[58] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 40-146 (No. 44-46, 63, 275, 281-283, 293, 328).

[59] İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde Ebû Hanîfe'yi tenkit eden Süfyân es-Sevrî'den Hammâd b. Ebî Süleyman'ın 42, İbrahim en-Nehaî'nin ise 82 görüş ve fetvası nakledilmektedir. Birkaç örnek için bk. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989), 1/83, 284, 313, 410 (No. 915, 3256, 3580, 4720).

görüldüğü bir rüyaya yer verilmesi, eserdeki ehl-i rey karşıtlığına tezat bir durum teşkil etmez.^[60]

Bunun yanı sıra ehl-i hadis tamamen reye karşı da değildir. Evzâi bu hususu şöyle dile getirmektedir: “Biz Ebû Hanîfe’ye rey kullandığı için kin gütmüyoruz. Zira hepimiz rey kullanıyoruz. Fakat biz ona Hz. Peygamber’den bir hadis söylenmesine rağmen hadise aykırı fetva verdiği için çok kızıyoruz.”^[61] Kozmopolit yapısından dolayı fikrî çatışmaların ve hadis uydurma faaliyetlerinin yoğun olduğu Irak bölgesinde ilmî faaliyet yürütmenin de etkisiyle Ebu Hanîfe’nin hadislerin kabulü ve anlaşılmasında tatbik ettiği metot ve yaklaşım farklılığı ehl-i hadisi oldukça rahatsız etmiş ve taraflar arasındaki gerilim ancak Ebû Hanîfe’nin Ebû Yusuf (öl. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (öl. 189/805) gibi talebelerinin metotla ilgili bir takım değişikliklerinden sonra kısmen azalmış ve ılımlı bir ortam oluşmuştur.^[62]

Ebu Hanîfe özelinde görülen ehl-i rey karşıtlığı dışında eserde, rüyalar aracılığıyla ehl-i hadisin çetrefilli meseleleri çözmek için yetkin olduğu fikri de vurgulanmaktadır. Hakkında bu tarz bir rüyanın anlatıldığı muhaddislerden biri de Hasan Basrî’dir (öl. 110/728). Basralı âbide bir hanım rüyasında kafasını kurcalayan bir mesele için fetva ararken kendisine “Aranızda Hasan varken ve elinde Cebrail’in mühürü bulunurken fetva mı arıyorsun?” denir.^[63] Bu tip rüyalar, ilk etapta muhaddislere karizma ve otorite kazandırma amacıyla nakledilmiş gibi görülebilir. Ancak Hasan Basrî, sahâbenin dahi ilmi için insanları yönlendirdiği bir âlimdir.^[64] O, içinde meçhul ravinin bulunduğu bir rüya ile gelecek itibara zaten muhtaç değildir. Öte yandan sahip olduğu yüksek konuma rağmen mürsel rivayetleri ve tedlis nedeniyle Hasan Basrî’nin tenkide uğraması hadis münekkittlerinin daha objektif kriterlerle hareket ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.^[65] Bu tarz rivayetler, ehl-i hadis hakkındaki güzel kanaatlerin bir tezahürü olarak görülebilir.

[60] İbn Ebî’l-Dünyâ, *Menâmât*, 130 (No. 284)

[61] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te’vilü muhtelifi’l-hadis* (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1406/1986), 103; Abdullah b. Ahmed, *Sünne*, 1/207 (No. 326).

[62] Kadir Gürlü, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, 134-136.

[63] İbn Ebî’l-Dünyâ, *Menâmât*, 76-77 (No. 132).

[64] Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1421/2001), 9/176; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/232 (No. 35595); Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Harisî Ebû Talib el-Mekki, *Kûtü’l-kulûb fî muameleti’l-mahbûb ve vasfu tariki’l-mürîd ila makami’t-tevhîd* (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2005), 1/254.

[65] Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Mukaddemî, et-Târîh ve esmâu’l-muhaddisîn ve künâhum, thk. Muhammed b. İbrahim el-Leheydân (Karaçi: Dâru’l-Kitâb ve’s-Sünne, 1994), 201; Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb Hanbelî, Şerhu İleli’t-Tirmizî, thk. Humâm Abdurrahîm Sa’îd (Zerkâ: Mektebetü’l-Menâr, 1407/1987), 1/536-539; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/270.

4.2. Ehl-i Bid'at Hassasiyeti

Ehl-i hadise göre sünnetin temel esası ashâbın bulunduğu hâl üzere olup onları rehber edinmek ve bid'atleri terketmektir. Çünkü her bid'at dalâlettir. Kur'an'ı anlamak için de aslanan sünnete uymak ve hevâyı terketmektir. Zira akıl ve hevâ ile Kur'an'ın delâletleri anlaşılabilir.^[66] *Kitâbü'l-Menâmât*'taki bir rüyada ehl-i hadisin bu düşüncesi üzerinde durulur. Rivayete göre Ebu Ömer ed-Darîr'i (öl. 236/851) rüyasında gören Abdülvehhab b. Yezîd el-Kindî'nin "Hangi amelleri daha üstün buldun?" sorusuna o, "Üzerinde durduğunuz sünnet ve ilim" şeklinde cevap verir. "Hangi amelleri daha kötü buldun?" tarzındaki ikinci bir soruya ise cevaben "İsimlerden sakın!" der. Abdülvehhâb b. Yezîd'in isimlerin ne olduğunu merak etmesi üzerine Ebû Ömer ed-Darîr "Kaderî, Mu'tezilî, Mürcî" diyerek bid'at ehlini saymaya başlar.^[67]

Öte yandan hadisleri elden geldiği kadar yorumsuz ve kıyasa başvurmadan tatbik etme usûlü ehl-i hadisi, dinin safiyetini korumak amacıyla, nasların ifade ettiği anlamları aşacak ölçüde te'vile giden ve akli nassa tercih eden Cehmiyye gibi fırkaları tenkide hatta tekfîre sevk etmiştir.^[68] Ehl-i hadise göre Cehmiyye'nin doğuşunda büyük ölçüde Hristiyanlar'ın ve Sümeniyye olarak isimlendirilen Budistler'in etkisi olmuştur.^[69] *Kitâbü'l-Menâmât*'ta bu düşüncüyü yansıtan bir rüyaya yer verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Bahse konu rüyada Hz. Ebu Bekr ve Ömer'e sövüp Cehmiyye'ye mensup olduğu belirtilen bir kişi, Yüce Allah tarafından Hristiyanlar ile bir tutulmaktadır.^[70]

Mezhebî yaklaşımın eserdeki tezahürlerinden birisi de Mu'tezile'ye mensup Amr b. Fâid (öl. 201/817) hakkında bazı rüyalara yer verilmesidir. Bu rüyalardan birinde Amr b. Fâid'in öldüğü gece ahıra benzer bir yerden Basralı birinin cenazesi geçirilir. Bu esnada bir kişi rüyayı görenin kulağına eğilerek "Kafirlerin ve Allah yolundan men edenlerin bütün amelleri iptal edildi." der.^[71] Onun hakkındaki diğer bir rüyada ise Amr b. Faid'in Allah Resulü'ne imamlık ettiği görülür. Rüyayı gören kişi korkuyla uyanır ve bu bir rüya olduğu için Allah'a hamd eder. Rüya, gö-

[66] Ahmed b. Hanbel, *Usûlü's-sünne* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Menâr, 1411/1990), 14-17.

[67] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 107 (No. 217); Ayrıca bk. Süyûtî, *Şerhu's-sudûr*, 273.

[68] Şerafettin Gölcük, "Cehmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/236.

[69] Ahmed b. Hanbel, *er-Redd alâ Cehmiyye ve'z-Zenâdika*, thk. Sabri b. Selâme Şâhîn (Riyad: Dâru's-Sebât l'in-Neşr ve't-Tezî, 1424/2003), 93-96.

[70] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 109 (No. 221).

[71] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 145-146 (No. 324); Ayrıca bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebir*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beirut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/290.

rülen kişinin İslam dışı olmasıyla yorumlanır. Çünkü Allah Resulü'ne kimse imam olamaz. O hayattayken de vefat ettikten sonra da bütün insanların imamıdır.^[72]

Amr b. Şurahbil'in rüyada bir meleğe sorular sorduğuna dair rivayet de ehl-i hadisin bid'at ehline bakış açısını yansıtır. Rüyadaki meleğin Cemel ve Siffîn hadisesine katılanları birbiriyle savaştan iki grup mümin olarak vasfedip Nehrevân hadisesine katılan Hâricîler'i biatlarını bozarak imamlarını görevden almaları neticesinde hüznü gark olanlar diye nitelemesi bu açıdan önemlidir.^[73]

4.3. İlim Anlayışı

Ehl-i hadisin bilgi kaynağı olarak rivayetlere verdikleri değer, ilmi hadisle eş-değer görmelerine neden olmuştur.^[74] Bu anlayışı merfû, mevku'f ve maktû pek çok rivayette görmek mümkün olduğu gibi ehl-i hadis mensuplarının teliflerindeki bölüm başlıklarında da görülebilir. Örneğin Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'indeki "Kitâbü'l-İlim" bölümünde ilimden kastın hadis ilmi olduğu bab başlıklarından hemen anlaşılır.^[75] *Kitâbü'l-Menâmât*'taki bazı rüyalarda ehl-i hadisin sahip olduğu bu bilgi anlayışına uygun olarak hadis ilminin kıymeti ön plandadır. Nitekim eserdeki bir rivayete göre Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) vefatından sonra rüyada görülmüştür. Kendisine ne yapıldığı sorulduğunda hadis talebi sayesinde affedildiğini söylemektedir.^[76] Aynı sorunun ölümünden sonra Yezîd b. Hârûn'a da (öl. 206/821) rüyada sorulduğu nakledilmektedir. O da cennetin kendisine mübah kılındığını söyler. "Kur'an sayesinde mi?" sorusuna cevaben o, "Hadis sayesinde." der.^[77] Hadis ilminin faziletine dair bu tür rüyalar, ilim tahsilinde niyetin halis ve saikin ise uhrevî olmasını teşvik için ön plana çıkarılmış gibidir.

Öte yandan görülen bir rüyada senedli hadis naklinin gerçekleştirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Rivayete göre âbid ve fazıl bir ihtiyar rüyasında Hz. Peygamber'i görür ve "Ey Allah'ın Resulü! Bağışlanmamı iste!" der. Allah Resulü'nün kendisinden yüz çevirdiğini görünce "Süfyan b. Uyeyne'nin, Muhammed b. el-Münkedir'den, onun da Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre senden bir şey istendiğinde, 'Hayır' demezmişsin." der. Bunun üzerine Allah Resulü o zata dönerek bağışlandığını söyler.^[78] Bu tür bir rivayetle karşılaşıldığında rüya

[72] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 146 (No. 326).

[73] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 117 (No. 245); Ayrıca bk. Ebû Osman Saîd b. Mansûr, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 2/393 (No. 2955).

[74] Gürlü, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, 168.

[75] Buhârî, "İlim", 1-53; Farklı örnekler için bk. Gürlü, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, 161-170.

[76] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 41 (No. 46).

[77] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 125 (No. 266); Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, thk. Mehmet Sait Hatiboğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972), 107.

[78] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 68 (No. 114); Ayrıca bk. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebi,

yoluyla bir hadisin tevsîkinin yapıldığı akla gelebilir. Ancak rüyada aktarılan rivayetin müttetekun aleyh olması, böyle bir tevsîke hacet olmadığını ortaya koyar.^[79] Bununla birlikte rüyayı gören kişinin hadis nakli ile affa mazhar oluşu, ehl-i hadisin nakli merkeze alan ilim anlayışının bir tezâhürüdür.

Kitâbü'l-Menâmât'ta yer alan bazı rüyalarda ilim-amel bütünlüğüne vurgu dikkat çekmektedir. Nitekim, Seyyâr b. Hatim el-Anezî (öl. 200/816) ulemadan birinin yanından ayrıldıktan sonra rüyasında âlim hakkında “Onun sözleri şifadır, hastalıkları iyileştirir. Ancak amelleri ilacın dahi fayda etmediği bir hastalıktır.” denildiğini işitir.^[80] Bir rüyada ise amelî bir ibadet olan cihat ön plana çıkarılır. Rivayete göre rüyada Abdullah b. Mübarek'e (öl. 181/797) uhrevî durumu hakkında sorulmuş, o da bağışlandığını ifade etmiştir. “Hadis sayesinde mi?” sorusuna “Hayır! Cihat yolunda olmak sayesinde” şeklinde cevap vermiştir.^[81] Bu rivayeti ehl-i hadisin bir öz eleştirisi, içlerinden amelî bırakıp sadece rivâyete rağbet edenlere yönelik bir mesajı olarak görmek de mümkündür.

Kimi zaman rüyalar ehl-i hadisin zihin kodlarını yansıtmaları bakımından önem arz eder. İhtilafî nakiller arasında bocaladığı anlaşılan Husayf b. Abdurrahman (öl. 137/755) rüyasında Hz. Peygamber'e “Ey Allah'ın Resulü! Teşehhüd konusunda ihtilaf ettik.” diye yakınınca, onun “Abdullah b. Mes'ûd'un teşehhüdüne tutunun.” buyurduğu nakledilir.^[82] Burada bir sahabî olarak Abdullah b. Mes'ûd'un, hem ehl-i hadisin hem de ehl-i rey'in ortak bir değeri olduğuna değinilmelidir. Ona nispet edilen teşehhüd esasen Allah Resûlü'nden (s.a.s) nakledilen ve Kütüb-i Sitte'nin tamamında yer alan bir hadistir.^[83] Bu bakımdan bahse konu teşehhüd sadece ehl-i reye nisbet edilemeyeceği için bu rüya ehl-i rey karşıtlığı başlığı altında zikredilen örneklerle çelişmez. Nitekim Hanefiler'in dışında Hanbeliler ile Zâhirîler'in de Abdullah b. Mes'ûd'un teşehhüdünü tercih ettiği bilinmektedir.^[84]

Ayrıca, *Kitâbü'l-Menâmât*'ta rüya yoluyla fetva istendiği de vakidir. Basra'nın en hayırlılarından biri kabul edildiği nakledilen Abdülazîz adlı biri rüyasında Hz.

el-Keşf ve'l-beyân, thk. Ebu Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002), 8/65; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 55/231-232.

[79] bk. Buhârî, “Edeb”, 39 (No. 6034); Müslim, “Fezâil”, 56 (4/1805).

[80] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 96 (No. 188).

[81] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 127 (No. 273); Ayrıca bk. Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 32/483.

[82] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 68 (No. 113); Ayrıca bk. Tirmizî, “Salat”, 103 (No. 289); Ebü Bekr Ahmed İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebir*, thk. Salâh b. Fethî Hilâl (Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1427/2006), 3/223 (No. 4550).

[83] Buhârî, “el-Amel fi's-Salât”, 4 (No. 1202); Müslim, “Salât”, 55 (1/301); Ebü Dâvûd, “Salât”, 181 (No. 968); Tirmizî, “Nikâh”, 17 (No. 1105); Nesâî, “Tatbîk”, 99 (No. 1162); İbn Mâce, “Nikâh” 19 (No. 1892).

[84] Fahrettin Atar, “Teşehhüd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/563.

Peygamber'e cuma günü erkenden camiye geldiğini ve otururken uyuyakaldığını söyler. Ardından tekrar abdest almasının gerekip gerekmediğini sorar. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Hayır, abdest yan yatıp uyuyanlar içindir." buyurmuştur.^[85]

4.4. Yönetim Anlayışı

Kitâbü'l-Menâmât'taki bazı rüyalar ise, muhaddislerin^[86] zihnindeki ideal yönetim anlayışını ve yönetici profilini yansıtır. Bu bağlamda bir rivayete göre Ömer b. Abdülazîz, rüyasında Resulullah'ı (s.a.s.) görür. Onun emri üzerine iyice yaklaşan Ömer'e Allah Resulü "Eğer yönetim sana tevdi edilirse yönetimin bu ikisine benzesin." buyurur. İşaret ettiği kişiler Hz. Ebu Bekr ve Ömer'dir.^[87] Bu rivayetten, Hz. Peygamber'in vefatından sonra zamanla değişen yönetim anlayışları içinde Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in yönetim anlayışının ideal olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu rüyanın Ömer b. Abdülazîz'in düşünce dünyasını yansıttığı varsayıldığında, bir yönetici olarak politikalarının da bu doğrultuda olması beklenir. Nitekim kaynaklarımızda onun Sâlim b. Abdullah'tan Hz. Ömer'in sünnetini (yönetim biçimini) kendisine yazmasını istediği ve onun politikalarını örnek aldığı nakledilmektedir.^[88] Eserde benzer muhtevalı bir rüyanın başka bir şahıs tarafından görülüp Ömer b. Abdülazîz'e anlatıldığına dair farklı bir rivâyete de yer verilmiştir.^[89]

Bazı rüyalarda ise, dönemin idârî sorunları ele alınmaktadır. Örneğin bir rivâyete göre Basralı âbid bir şahıs haccını tamamlayınca rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Resulullah Basralı'ya Şam'a gidip, kendi katında Ömer b. Abdülazîz'in, Mü'minler'in emiri ve yetimlerin babası olarak da isimlendirildiğini, arîf^[90] ve

[85] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Menâmât*, 124-125 (No. 264).

[86] Ehl-i hadis üzerinde yapılan araştırmalar, onların gerek itikâdî gerekse amelî konularda reye koydukları *sınır* ve bilgi anlayışları açısından diğer gruplardan ayrıldıklarını ortaya koymaktadır. Diğer görüşleri açısından ehl-i sünnet içerisinde onları ön plana çıkaran görüşleri bilinmemektedir. Bu sebeple bu bölümden itibaren ehl-i hadis kavramı yerine terimin tanımını temas ettiğimiz ilk anlamı olan muhaddisler kavramının kullanılması daha kapsayıcı olacaktır. Zira eserin müellifi gibi rüyaların râvilerinin de en temel vasıfları muhaddis olmalarıdır.

[87] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Menâmât*, 123-124 (No. 262), 140 (No. 309); Ayrıca bk. Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed el-Harkûşî, *Şerefü'l-Mustafâ* (Mekke: Dâru'l-Beşâir, 1424/2003), 3/201; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 45/175; 59/140.

[88] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/384; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 8/169; Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dımaşk: er-Risaletü'l-Alemiyye, 1434/2013), 10/266-267.

[89] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Menâmât*, 70 (No. 120); Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 45/175; İbn Kayyim, *Rûh*, 26.

[90] Arîf, sivil veya askerî bir topluluğun başında bulunup onlar hakkında sahip olduğu bilgileri gerektiğinde devlet yönetimine vermekle yükümlü görevlilere verilen ünvanıdır. Arîfler içinde bulunanları topluluğun askerî birlik komutanlığının yanı sıra zekat işleri ve yetim mallarının vasiliği gibi görevleri icra etmektedirler. bk. Fahrettin Atar, "Arîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/360-361.

vergi tahsildarı meselelerine ihtimam göstermesini emrettiğini Ömer b. Abdülazîz'e bildirmesini ister. Adam da rüyada emredilene halifeye iletir.^[91] Aynı mevzuu ele alan bir sonraki rivâyet daha tafsilatlıdır. İkinci rivayetteki rüyada Ömer b. Abdülazîz'in Mehdî ve Câbir olarak da isimlendirildiği, üç şeyden kendisini muhafaza ederse hem dünyasını hem de ahiretini muhafaza edeceği nakledilmektedir. Bunlar arifler, mal kabul memurları ile vergi memurlarının yaptıkları yanlış icraatlara mani olmak suretiyle kendisini mesuliyetten kurtarmasıdır. Zira arifler yetim malı, mal kabul memurları fazlalık malı, vergi memurları ise necis olarak nitelenen malı yemektirler. Rüyadaki bu hususlar kendisine iletince halifenin atıyyelerin arifler yerine bizzat sahiplerinin eline verilmesini yazdığı, ayrıca vergi memurlarına gerekli talimatları verdiği nakledilir.^[92] Rivayetten anlaşılmaktadır ki, dönemin atıyye ödeme ve vergi tahsil sisteminde aksaklıklar mevcut olup görevlilerin suistimaline açık durumdadır. Aynı talimatları ihtiva eden üçüncü bir rivayette rüyayı gören kişi Ömer b. Abdülazîz'i Allah'ın halifesi olarak isimlendirince Hz. Peygamber'in bu söze müdahale edip onu Allah'ın halifesi değil, Mü'minler'in emîri olarak nitelemesi dikkat çekicidir.^[93] Böylelikle Allah'ın halifesi sıfatının yöneticilere verilmesinin uygun görülmediği rüyalar vasıtasıyla ifade edilmektedir.

Öte yandan bahse konu rüyalarda Ömer b. Abdülazîz'e verilen isimlerin ideal yöneticide bulunması gerekli vasıflarla irtibatı bulunmaktadır. Onun emîru'l-müminin olarak isimlendirilmesi yöneticinin temel sorumluluk alanının tayinine, yetimlerin babası olarak isimlendirilmesi hakkını savunamayacak kesimlerin hakları hususunda izlemesi gerekli politikalara yönelik bir isimlendirme olarak görünmektedir. Ayrıca diğer rivayette geçen Mehdî isimlendirmesinin izlediği siyasetin doğruluğu, Câbir isimlendirmesinin ise politikalarının ıslahatçı yönü ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Ömer b. Abdülazîz, izlediği siyasetle haksızlığa maruz kaldığı nakledilen pek çok kesimin umudu olmuştur. Haşimoğulları da bu kesimlendendir. Eserde yer alan rüyalardan biri bu mevzu ile ilgilidir. Rivayete göre bir kişi halife Ömer'e gelerek rüyasını anlatır. O rüyasında Haşimoğulları'nın Hz. Peygamber'e bir ihtiyaçları konusunda şikayette bulunduğunu, Allah Resulü'nün de "Ömer b. Abdülazîz nerede?" diye sorduğunu görmüştür.^[94] Ömer b. Abdülazîz'in hayatı ve icraatleri incelendiğinde, görüldüğü nakledilen rüyanın tarihsel verilerle de uyumlu olduğu görülür. Zira onun, ganimetteki Allah Resulü ve akrabalarına ait olan payları Haşi-

[91] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Menâmât*, 70-71 (No. 121); Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/185.

[92] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Menâmât*, 72 (No. 122); Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/184.

[93] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Menâmât*, 131 (No. 287).

[94] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Menâmât*, 69 (No. 119); Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/376; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/336; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/196.

moğulları'na gönderip^[95] Fedek arazisinin gelirlerini onlara tahsis etmek suretiyle ihtiyaçlarını giderdiği nakledilir.^[96]

Bir rivayetin Emevîler dönemindeki hukuk sisteminin durumuna dair fikir vermesi de dikkat çekicidir. Rivayete göre Tevbe el-Anberî (öl. 131/749), Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafî (öl. 127/744) tarafından bir göreve zorlanmış, işi tamamlayınca da hesaba çekilerek, bir süre hapse atılmıştır. Hapiste kaldığı süre gitgide uzatılan Tevbe'ye rüyasında bir dua öğretilir. Namaz kılıp duayı sabaha kadar tekrar eden Tevbe, o gecenin sabahında Yusuf b. Ömer'in huzuruna çıkarılır ve cezası affedilir.^[97] Rivayette Emevî valilerin yaptıkları atamalarda kişileri görevle zorladıklarına temas edildiği gibi, gerçekleştirilen idarî yargılamalarda, duadan başka çare kalmayacak biçimde, keyfilğin söz konusu olduğu da belirtilmektedir.

4.5. Fitne Dönemine ve Sahâbeye Bakış

Bazı rüyalar fitne dönemleri olarak isimlendirilen kanlı iç karışıklık dönemleri hakkında fikir verir. Bu rüyalardan bir kısmı Hz. Osman'ın masumiyetiyle ilgilidir. Rivayete göre bir rüyada Resulullah'ın (s.a.s.) elinin üzerinde Hz. Ebu Bekir'in eli, onun elinin üzerinde Hz. Ömer'in eli, onun da elinin üzerinde Hz. Osman'ın eli bulunurken bir kan görülür. Bu kan, Hz. Osman'ın kanıdır. Allah'ın bu kanı talep edeceği söylenir.^[98] Başka bir rivayette ise Hz. Osman şehit edilmeden önce şair olmayan bir kişiye rüyasında bir şiir ezberletilir. Şiirin son mısrasında Hz. Osman'ın uzun bir şerle başbaşa kaldığı ifade edilir. Bu rüyadan kısa bir zaman sonra Hz. Osman şehit edilmiştir.^[99] Eserde yer verilen rüyalardan bir diğeri ise Hz. Osman'ın gördüğü nakledilen meşhur bir rüyadır. Hz. Osman rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş, onun "Seni kuşattılar mı? Seni susuz mu bıraktılar?" sorularına "Evet" cevabını veren Hz. Osman kendisine uzatılan sudan susuzlu-

[95] Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd ve Sa'd Hasen Muhammed (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 31; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/517 (No. 33452); Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nisaburî İbnü'l-Münzir, *el-Evsat mine's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihlif* (Feyyum: Dâru'l-Felâh, 2010), 6/102.

[96] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/377; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19 (No. 2972); Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 40-41.

[97] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 132-133 (No. 291); Ayrıca bk. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Ferec ba'de's-şidde* (Mısır: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1988), 89; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/100.

[98] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 92-93 (No. 175); Ayrıca bk. Ahmed b. Ali el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebi Ya'la*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1984), 12/138 (No. 6768); Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi'ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/420; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 39/485.

[99] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 119 (No. 250); Ayrıca bk. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-müneverre*, thk. Fehim Muhammed Şeltut (Cidde, 1973), 4/1195-1196; Belâzurî, *Ensâb*, 12/66; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987), 2/696.

ğunu gidermiş, muhaliflerine galip gelme ya da Allah Resulü ile iftar yapma tek-lifi sunulunca iftari tercih etmiştir. Hz. Osman'ın bu rüyayı gördüğü gece şehit edildiği nakledilir.^[100] Başka bir rivayette ise Hz. Osman'ın gördüğü rüyada Allah Resulü'nün yanında Hz. Ebu Bekr ve Ömer de vardır. Hz. Osman'dan kendilerine katılması ve bekletmemesi istenir.^[101] Hz. Osman'ın şehadetine dair nakledilen bu rüyalar, onu şehit edenlerin haksızlığını vurgular. “Allah'ın bu kanı talep edeceği” ifadesi, hem ahirette faillerin karşılaşacağı çetin azaba hem de Hz. Osman'ı şehit edenlere bu dünyada hak ettikleri cezanın verilmediği, bu bağlamda adaletin tecel-li etmediğine delalet etmektedir.

Hz. Osman'ın ölümünden sonra meydana gelen fitne o kadar büyüktür ki, bu fitneden korunana bir rüyada Allah'ın salih kulları olarak nitelendirilir. Âmir b. Rabîa'ya rüyasında “Kalk! Allah'tan salih kullarını koruduğu fitneden seni de ko-rumasını iste!” denilmiştir. Kalkıp namaz kılan Âmir, hastalanmış ve fitnelere ka-rışmadan evden cenazesi çıkmıştır.^[102] Bu rüyada fitneye karışmaktansa, ölmenin daha iyi olduğu vurgulanır. Buna benzer yaklaşımları, tarih ve tabakat kitaplarında rüya dışı nakillerde de görmek mümkündür. Hz. Ali'nin Cemel vakasında ölen Talha b. Ubeydullah'ın yüzündeki toprakları silerek bu olaydan önce ölmeyi te-menni ettiğine dair rivayetler bu bağlamda zikredilebilir.^[103]

Fitnenin büyüklüğü insanların kafasını karıştırmış, nasıl bir yol izleyeceklerini bilememişlerdir. Bu kişilerden biri olan Hüseyl b. Hârice el-Eşcaî, doğru tavrı ara-dığı sıkıntılı bir zamanda Hz. İbrahim'i rüyasında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) “Üm-metinin ne yaptığını görmüyor musun? İmamlarını öldürüp, kanlarını akıttılar. Dostum Sa'd gibi yapsalardı ya! Bundan dolayı Sa'd dostum olmuştur.” dediğini görmüştür. Bu rüyayı öğrenip sevinen Sa'd b. Ebî Vakkâs (öl. 55/675) ise “İbra-him'in dostu olmayan kaybetmiştir.” sözüyle sevincini dile getirir.^[104] Rivayette iç savaşlarda tarafsız kalmak suretiyle fitneden uzak durmak, Hz. İbrahim gibi ülü'l-azm bir peygambere dost olmanın anahtarı olarak takdim edilmektedir.

[100] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 66 (No. 109); Ayrıca bk. Belâzurî, *Ensâb*, 5/573; Harkûşî, *Şeref*, 5/481; Ebû Hâmîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/478.

[101] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 123 (No. 261); Ayrıca bk. Ebu Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhîn, *Şerhu mezâhibi ehli's-sünne ve ma'rifetu şerâi'd-dîn ve't-temessük bi's-sünen*, thk. Âdil b. Muhammed (Müessesetu Kurtuba, 1415/1995), 183 (No. 130); Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansur et-Taberî Lâlekâî, *Şerhu Usuli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cema'a*, thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmîdî (Riyad: Dâru Taybe, ts.), 8/1437 (No. 2578).

[102] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 105 (No. 210); Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/360; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3/1116.

[103] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/539 (No. 37796); Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994), 1/113 (No. 202); Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nisabûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Musta-fa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/420 (No. 5597).

[104] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 91 (No. 172); Ayrıca bk. İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1973, 4/1251; Hâkim, *Müstedrek*, 4/499 (No. 8394).

Eserde Hz. Ali'nin ölmeden önceki rüyasına da yer verilir. Rivayete göre rüyasında Hz. Peygamber'i gören Hz. Ali, ümmetin tutumunu şikayet edince, Allah Resulü ona beddua etmesi için izin vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali "Allah'ım! Onları benim için en hayırlı olanla değiştir, beni onlar için en şerli olanla değiştir." şeklinde beddua eder. Daha sonra da şehit edilir.^[105] Bu rüya aracılığıyla ümmetin Hz. Ali'nin kıymetini takdir edemediği, bu sebeple daha kötü bir yönetime müs-tehak olduğu vurgulanır.

İslam dünyasının yaşadığı en elim olaylardan biri Kerbelâ hadisesidir. *el-Menâmât*'ta bu olayla ilgili İbn Abbas'a izafe edilen şu rüya nakledilir: Rivayete göre İbn Abbas rüyasında Allah Resulü'nü elinde kan dolu bir şişeyle kendisine şöyle derken görür: "Benden sonra ümmetim ne yaptığını bilmiyor. Oğlum Hüseyin'i öldürdüler. İşte onun ve arkadaşlarının kanları! Bunları Yüce Allah'a yükseltiyorum."^[106] Bu rüyada Hz. Hüseyin'in katlinin ümmet içinde ne yaptığını bilmez kişilerce işlendiği ve Allah'ın huzurunda bu kanın hesabının sorulacağı net bir şekilde ifade edilir.

Emevî iktidarı aleyhinde faaliyete girişen Ehl-i beyt mensuplarının başlarına gelen elim hadiseler, Müslümanların gönlünde derin yaralar açmıştır. Cerîr b. Hâzim'in (öl. 170/787) rüyasında, Hz. Peygamber'i Zeyd b. Ali'nin (öl. 122/740) omzuna yaslanmış bir halde "Evladıma böyle yaptınız." diyerek sitemde bulunurken görmesi, yaşanan acıyı gün yüzüne çıkaran bir örnek olarak karşımızda durur.^[107] Yaşanılan bu tür elim hadiselerin derin etkisinden ilim ehli de payını almış ve söz konusu meseleleri dert edinmiştir. Yusuf b. Musa'nın (öl. 253/867) naklettiği hocası Cerîr b. Abdülhamîd'in (öl. 188/804) rüyası, yaşadığı dönemde bir muhaddisin zihnini meşgul eden meseleleri göstermesi açısından önem arz eder. Rivayete göre Cerîr, rüyasında Allah Resulü'nü, elinden tutmuş bir halde görür. Ona "Ey Allah'ın Resulü! İnsanlara Ehl-i Beytini vasiyet ettin mi?" diye sorar. Aldığı "Evet" cevabının ardından Cerîr ikinci bir soru sorar: "Ehl-i Beytine de insanları vasiyet ettin mi?" Bu soruya da "Evet" cevabını alır.^[108] Böylelikle rüya yoluyla zihnini meşgul eden nakillerin onayını almıştır.

Fitne olaylarına karışmış ashâba karşı takınılması gereken tavır, eserde nakledilen rüyaların mevzularından biridir. Hz. Zübeyr aleyhinde konuştuğu günün

[105] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 67 (No. 110); Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/35; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib, *Esmâu'l-muğtâlîn mine'l-eşraf fi'l-câhiliyyeti ve'l-islâm*, thk. Seyyid Kisrevî Hasen (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 121.

[106] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 75 (No. 129); Ayrıca bk. Gazzâlî, *İhyâ*, 4/507; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 14/237.

[107] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 134 (No. 296); Ayrıca bk. Belâzurî, *Ensâb*, 3/256; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 19/480.

[108] İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 106-107 (No. 215); Ayrıca bk. Ali b. Muhammed el-Vasitî İbnü'l-Meğâzilî, *Menâkibu emîri'l-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib*, thk. Türkî b. Abdullah el-Vadî'î (San'â: Dâru'l-Âsâr, 1424/2003), 134-135.

gecesinde rüyasında Hz. Ali'ye sövdükleri için ilâhî bir azaba düşer olan insanları görüp dehşete kapılan bir adamın Allah Resulü'nün elini öpmeye yeltendiği halde, Hz. Zübeyr aleyhinde konuştuğu için bunu başaramadığı, ancak böyle bir davranışa bir daha dönmeyeceğine dair verdiği sözle emeline ulaştığı nakledilir.^[109] Öte yandan eserde Hz. Peygamber'in ashabına sövenlerin uhrevî akıbetlerine dair çok sayıda rüyaya yer verilir. Rüyalarda görülen kötü hallerin gerçek yaşama bir yansıması olarak bu kişilerin başına gelen belâ ve felaketlere temas edilir.^[110]

Rüyalarda üzerinde durulan konulardan biri de Müslümanlar'ın birbirleriyle savaşmasına zemin teşkil eden itikâdî tartışmalardır. Bu mesele Muhammed b. Sîrîn'in zihnini o denli meşgul etmiştir ki, Harre Savaşı'nda öldürülen Kesîr b. Eflâh'a rüyada, ahirette nasıl karşılandıklarını sormuştur. İyi bir şekilde karşılandıkları cevabını alınca da ikinci bir soru olarak şehit olup olmadıklarını sormuş ve o da, Müslümanların kendi aralarında yaptıkları savaşlarda şehit olmadıklarını söylemiştir.^[111] Nitekim Abdullah b. Zübeyr hakkında görülen bir rüya da bu anlayışı desteklemektedir. Tabiûndan biri, rüyasında kıyametin koptuğunu ve Abdullah b. Zübeyr'in çağrılıp cehenneme atılmasının emredildiğini görür. Tam bu esnada Abdullah b. Zübeyr "Namazım ve orucum nerede?" diye bağırır. Sonrasında "Namazı ve orucundan dolayı onu bırakın." şeklinde bir nidâ duyulur.^[112] Abdullah b. Zübeyr'in cehenneme atılmasının emredilmesi, hem Müslümanlarla yapılan savaşta ölmesi dolayısıyla şehit olarak telakki edilmediğini hem de takip ettiği siyasetin yanlış addedildiğini gösterir. Bu sebeple o, ancak ibadetleri sayesinde cehennemden kurtulabilmiştir.

Başka bir rüyada ise Hz. Ali ve Hz. Aişe'nin dünyada olduğu gibi Hz. Peygamber'in huzurunda da davalastıkları görülmüştür.^[113] Bu rivayetin ardından gelen rivayette ise, senedsiz bir şekilde Hz. Peygamber'in Hz. Ali ve Aişe'ye hitâben "Sizden kaynaklanan bir olay meydana gelecek fakat Allah Teâlâ sizi bağışlayacak." şeklinde buyurduğu nakledilir.^[114] Görüldüğü üzere bu rivayetlerde fitneye bulaşmış ashâbın ahirete intikal edecek davalarının olduğu, fakat Yüce Allah'ın onları bağışlayacağı vurgulanarak dönemin güncel itikâdî ve siyâsî meselelerinin ahirete bırakıldığı ifade edilmektedir.

[109]İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 91-92 (No. 173); Ayrıca bk. Harkûşî, *Şeref*, 3/208-209 (No. 905); İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 18/438.

[110]İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 108-109 (No. 219-222), 133 (No. 292).

[111]İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 45-46 (No. 55), 129 (No. 280); Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/294; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/483 (No. 37408); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-İslâmiyye, ts.), 2/52 (No. 1653).

[112]İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 130 (No. 285); Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 28/257.

[113]İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 68 (No. 116).

[114]İbn Ebî'd-Dünyâ, *Menâmât*, 69 (No. 117).

Saîd b. Abdurrahman ez-Zübeydî (öl. 156/773) rüyasında mahşerde toplanan insanlar arasında büyük bir kesimin ayrıldığını görüp bunların kim olduğunu sormuştur. Kendisine “Bunlar Resulullah’ın ashâbından birbiriyle savaşırlardır.” denilince, ikinci bir soru yönelterek nereye gittiklerini sormuştur. Cennete gittiklerini öğrenen Zübeydî, birbirleriyle savaştıkları halde cennete gitmelerinin şaşkınlığını yaşayınca, kendisine “Allah’ın rahmetini unutuyorsun.” denmiştir.^[115]

Özellikle Cemel ve Sıffin savaşlarına katılanların ahiretteki durumu zihinleri öylesine meşgul etmiştir ki Ebu Vâil’in (öl. 82/701) “Ebu Meysere’nin rüyası bir doğru çıksa” diyerek naklettiği Ebu Meysere Amr b. Şürahbil’in (öl. 63/683) Sıffin gecesinde gördüğü, herkesin birbirinden kısas hakkını alarak cennete gittiklerine dair rüya, muhaddislerin savaşlara katılan Müslümanlara yönelik hüsn-ü zannını yansıtır.^[116]

SONUÇ

Rüyaların ve yorumunun kişiselliği, bu yolla elde edilen bilgileri subjektif kılar. Bu niteliğinden dolayı İslam dininde rüyalar itikâdî ya da fikhî bir meselede delil olarak telakki edilmez. Zira rüyalardan itikâdî, fikhî ya da siyâsî hükümler çıkarılarak kişilerin hayatlarına nizam verilmeye kalkışılması ciddi sıkıntıları beraberinde getirir. Bununla birlikte rüyaların kişisel ya da toplumsal düşünceyi yansıtırma imkanından yararlanarak, rüya muhtevalı verilerden bir kişinin ya da grubun düşünce yapısına dair fikir edinmek mümkündür. Zira rüyalar, toplumun yaşantısı, kültürü, inancı ve düşünme biçiminin en iyi şekilde yansıdığı soyut alanlardır.

Yapısı gereği, rüya muhtevalı nakillerde takti’ gibi uygulamalara rastlanmaması elde edilen verilerin bir bütün olarak görülmesini sağlar. *Kitâbü’l-Menâmât*’taki rüyaların sahabe asrından müellifin yaşadığı döneme kadar muhtelif insanlara ait olması, ilk üç asrın düşünce dünyası hakkında değerlendirmeler yapma imkânı verir.

Eserin bu özelliğini göz ardı ederek, müellifin eserlerinin çoğunun zühde dair olması ve kendisinin de zahit bir eğitimci olmasından hareketle *Kitâbü’l-Menâmât*’ı sadece bir zühd ve ahlak kitabı olarak nitelemek eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira *Kitâbü’l-Menâmât* ehl-i hadisin düşüncelerini yansıtan birçok rüyayı bir araya getirerek düşünce tarihi alanında çalışanlara da kıymetli veriler sunmaktadır. Ayrıca kitaptan iktibaslar yapan sonraki dönem müellifleri de eserin ahlakî yönüyle değil, ortaya koyduğu düşüncelerle ilgilenmişlerdir. Esere bu açıdan yaklaşmak onun zühd yönünü yok saymak anlamına gelmeyeceği gibi ihmal edilen başka bir yönünü de ortaya çıkaracaktır.

[115]İbn Ebî’l-Dünyâ, *Menâmât*, 74 (No. 125).

[116]İbn Ebî’l-Dünyâ, *Menâmât*, 117 (No. 246).

Senedli olarak nakledilmesinden hareketle, nesilden nesile ilim meclislerinin süzgecinden geçmiş rüyalardan müteşekkil olan rivayetlerin eserde yer aldığını söylemek mümkündür. Bundan dolayı kitapta rüyalar yoluyla anlatılan fikirlerde genel bir uyumun varlığı rahatlıkla görülür. Bununla birlikte senedinde inkitâ, meçhul râvi bulunma gibi kusurların yer aldığı rüya muhtevalı rivayetlerin ilim meclislerinde aktarılıp eserlere alınması, ehl-i hadisin kendi anlayışlarına uygun rüyalar konusunda mütesâhil davrandıklarını göstermektedir.

Kitâbü'l-Menâmât, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın da mensubu olduğu, ehl-i hadisin fikriyatının kısmen de olsa görülebileceği bir eserdir. Eserdeki rüyalarla aktarılan bazı fikirlerin ehl-i hadisin bilgi anlayışı, ehl-i re'y karşıtlığı ve ehl-i bid'at hasasiyeti ile uyumlu olması *Kitâbü'l-Menâmât*'taki rüyaların ehl-i hadisin birtakım düşüncelerini yansıttığını söyleme imkanını bize verir. Ayrıca bazı rüyaların Muhadislerin ideal yönetim anlayışı, fitneye ve fitne olaylarına dahil olan sahabeye bakış açılarından izler taşıdığı aşikârdır. Bu durum, rüyaların insanların duygu ve düşünceleri ile güçlü irtibatının doğal bir sonucu olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü's-Sünne*. thk. Saïd b. Sâlih el-Kahtânî. 2 Cilt. Demâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986.
- Ahmed b. Hanbel. *er-Redd alâ Cehmiyye ve 'z-Zenâdika*. thk. Sabri b. Selâme Şâhîn. Riyad: Dâru's-Sebât li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1. Basım, 1424/2003.
- Ahmed b. Hanbel. *Usûlü's-sünne*. Suudi Arabistan: Dâru'l-Menâr, 1411/1990.
- Atar, Fahrettin. "Arîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Atar, Fahrettin. "Teşehhüd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1417/1996.
- Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütühu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târihu'l-kebir*. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifü'l-İslâmiyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebi Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Ebû Mûsâ el-Medîni, Muhammed b. Ömer. "Zikru İbni Ebi'd-Dünyâ vemâ vakaa âliyen min hadisih". *Mecmuatu eczâin hadisiyye*. Cidde, Beyrut: Dâru'l-Harrâz, Dâru İbn Hazm, 1422/2001.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1394/1974.
- Ebû Talib el-Mekki, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Harisî. *Kütü'l-kulüb fî muameleti'l-mahbûb ve vasfu tariki'l-mürîd ila makami't-tevhid*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî. *Müşnedu Ebi Ya'la*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1984.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi. *Kitâbü'l-Harâc*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd ve Sa'd Hasen Muhammed. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.

- Erman, Uğur. "Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dil İmine, Dönemin Te'lifâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansımaları (Hicri III. Asır)". *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/18 (2017), 990-1010.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi 'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts. Gölcük, Şerafettin. "Cehmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 24 Eylül 2023. <http://sozluk.gov.tr>
- Gürlü, Kadir. *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Hâkim, Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Halef, Necm Abdurrahman. "Dirâse". *Kitâbü's-samî ve âdâbü'l-lisân*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1406/1986.
- Harkûşî, Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed. *Şerefü'l-Mustafâ*. 6 Cilt. Mekke: Dâru'l-Beşâir, 1424/2003.
- Hartmann, Ernest. *The Nature and Functions of Dreaming*. New York: Oxford University Press, 2011.
- Hatîb, Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî. *Şerefu ashâbi'l-hadîs*. thk. Mehmet Sait Hatiboğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972.
- Hatîb, Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İbn Ebû'd-Dünyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsim Sîkatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Ömer b. Garâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1415/1995.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed. *et-Târîhu'l-kebir*. thk. Salâh b. Fethî Hilâl. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâa ve'n-Neşr. 1. Basım, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hâmid el-Fikî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Ferec ba'de's-şîdde*. Mısır: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1988.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Menâmât*. thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1. Basım, 1413/1993.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib el-Bağdâdî. *Esmâu'l-muğtâlin mine'l-eşrafî'l-câhiliyyeti ve'l-islâm*. thk. Seyyid Kisrevî Hasen. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Takribü'l-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Halep: Dâru'r-Reşîd, 1. Basım, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü'l-Tehzîb*. thk. Muhibbuddin el-Hâtîb. 12 Cilt. Haydarabad: Dâru'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, 1325/1907.
- İbn Kayyim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *er-Rûh fi'l-keâm 'alâ ervâhi'l-embât ve'l-ahyâ bi'd-delâil mine'l-kitâb ve's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1395/1975.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1406/1986.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- İbn Receb Hanbelî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed. *Ehvalü'l-kubur ve ahvâlu ehlihâ ile'n-nüşûr*. thk. Âtîf Sâbir Şâhîn. Mansûre: Dâru'l-Ğaddî'l-Cedîd, 1426/2005.
- İbn Receb Hanbelî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed. *Şerhu İleli'l-Tirmizî*. thk. Humâm Abdurrahîm Sa'îd. 2 Cilt. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1421/2001.
- İbn Şâhîn, Ebu Hafs Ömer b. Ahmed. *Şerhu mezâhibi ehli's-sünne ve ma'rifetu şerâi'd-dîn ve't-temessük bi's-sünen*. thk. Âdil b. Muhammed. Müessesetu Kurtuba, 1. Basım, 1415/1995.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevere*. thk. Fehim Muhammed Şelut. 4 Cilt. Cidde, 1973.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali. *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata ve Mustafa Abdülkâdir Ata. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1995.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali. *Sıfatü's-safve*. thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.
- İbnü'l-Megâzilî, Ali b. Muhammed el-Vasitî. *Menâkibu emîri'l-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib*. thk. Türkî b. Abdullah el-Vadî'î. San'â: Dâru'l-Âsâr, 1. Basım, 1424/2003.
- İbnü'l-Münzir, Ebü Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nisaburî. *el-Evsat mine's-sünen ve'l-icma' ve'l-ih-tilaf*. 15 Cilt. Feyyum: Dâru'l-Felâh, 2010.
- İbn Kayyim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *er-Rûh fi'l-kelâm 'alâ ervâhi'l-emvât ve'l-ahyâ bi'd-delâil mine'l-kütâb ve's-sünne*. Beyrût: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1395/1975.
- Kâtib Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Karadaş, Çağfer. "Rüyânın Mâhiyeti Bilgi ve Hüküm Değeri". *Diyanet İlmî Dergi* 53/1 (2017), 43-62.
- Karaman vd., Hayreddin. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2007.
- Kinberg, Leah. "Introduction". *Morality in The Guise of Dreams: A Critical Edition of Kitab Al-Manam with Introduction*. Leiden: E.J. Brill, 1994.
- Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan b. Mansur et-Taberî. *Şerhu Usuli'îtikadi Ehli's-sünne ve'l-cema'a*. thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, ts.
- Mizzî, Cemâluddin Yusuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Mukaddemî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *et-Târih ve esmâu'l-muhaddisin ve künâhum*. thk. Muhammed b. İbrahim el-Leheydân. Karaçi: Dâru'l-Kitâb ve's-Sünne, 1994.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1412/1991.
- Nesâî, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *el-Mücteba min'es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebü Ğudde. Halep: Mektebetü Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Özkan, Halit. "Bir Muhaddis-Süfinin Rüyaları: İbn Ebî Cemre ve el-Merâi'l-Hisan'ı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2011), 33-58.
- Saîd b. Mansûr, Ebü Osman. *Kitâbü's-Sünen*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.
- Sa'lebî, Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Ebu Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002.
- Şehâvî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfıyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Selâme, Muhammed Halef. *Takrîbu Kitâbi'l-Tevazû ve'l-humûl li İbn Ebi'd-Dünyâ*. DOC. Mektebetü Nur, 2019. <https://www.noor-book.com/jgbw0e>
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ. 13 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1382/1962.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Dimaşk: er-Risaletü'l-Alemiyye, 1434/2013.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Şerhu's-sudûr bi şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*. thk. Abdülmecîd Ta'me el-Halebî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1414/1994.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdi Abdülmecîd Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Tartî, Nevzat. "Rüya Kültürü ve Hadisçi Karizması". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 9-40.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü'l-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: Şeriketü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Ukaylî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Duafâu'l-kebir*. thk. Abdülmü'ti Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1404/1984.

- Yıldırım, Enbiya. "Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 169-190.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut vd. 27 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1988.